

Ж. Баласагын атындагы Улуттук университети жана КР Улуттук илимдер академиясынын Ч. Айтматов атындагы тил жана адабият институтуна караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д. 10.24.700 диссертациялык кеңеште Ж.А, Токошеванын “Махмуд Кашкаринин “Диван-и лугат ат-түрк” сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы)” 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине эксперттик комиссиянын

КОРУТУНДУ ПИКИРИ

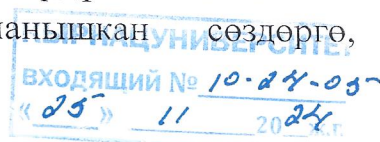
1. Диссертациялык кеңеште корголо турган кандидаттык иштин адистикке тиешелүүлүгү.

Токошева Жамиля Атторкуровна “Махмуд Кашгаринин “Диван-и лугат ат-түрк” сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын өз ара кыргыз тилине катыштыгы” аттуу диссертациясы диссертациялык кеңештин багытына туура келет. Диссертациялык изилдөөдө каралган маселелер, иштин мааниси жана мазмуну 10.02.01 – кыргыз тили адистигинин профилине ылайыктуу.

Диссертация киришүүдөн, үч баптан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат. Жалпы көлөмү 173 бетти түзөт. Ар бир баптын соңунда жыйынтык чыгарылган. Иштин мазмунун чагылдырган киришүү жана корутунду бөлүмдөрүндө каралган маселелер жеткиликтүү илимий чагылдырылып берилген.

2. Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты катары аталган эмгектин уңгу сөздөрдүн азыркы кыргыз тилиндеги көрүнүшү жана лексика-грамматикалык маанилериндеги өзгөрүүлөрүнүн аныкталышы, өзгөрүүлөрдүн себептеринин ачылышы жана сөздөрдүн байыркы түзүлүшү менен азыркы тилибизге салыштыруу болуп саналат.

Бул максатка жетүү үчүн алдына төмөндөгүдөй милдеттер коюлган: Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү атооч сөздөрдөгү созулма үндүүлөрдүн чагылдырылышын иликтеп талдап чыгуу; Эмгектеги атооч уңгу сөздөрдөгү үндөштүктөргө байкоо жүргүзүү, муун түзүлүштөрүн иликтеп, талдап чыгуу; Махмуд Кашкаринин доорундагы түрк тилдеринин лексикасындагы атооч сөздөрдөгү структуралык өзгөрүүлөргө иликтөө жүргүзүп, анын себептерин аныктоо; «Дивандагы» лексикалык маанилери өзгөрбөгөн, лексикалык маанилери өзгөрүп кеткен сөздөрдү иликтеп, талдоого алуу; Махмуд Кашкари каттап түшүндүргөн сөздөрдүн тематикалык топторуна, анын ичинен кесипчиликке байланышкан сөздөргө,

жаныбарлардын аталыштарына, астрономиялык түшүнүктөргө, жер-суу жана географиялык аталыштарга азыркы көз караш менен анализ жүргүзүү, «Дивандагы» атооч сөздөрдүн өзгөрүү өзгөчөлүктөрүн иликтеп, аларды азыркы кыргыз тилиндеги сөздөр менен салыштыруу; Кыргыз тили менен «Дивандагы» сөздөрдүн лексикалык курамынын өзгөрүлгөнүнө, алардын өзгөрүп же өзгөрбөй сакталып айтылып жаткандыгына маани берүү.

3. Изилдөөнүн актуалдуулугу. Махмуд Кашгаринин “Диван-и лугат ат-түрк” сөздөрүндөгү атооч сөздөрдүн составындагы тыбыштык жана морфемалык өзгөрүүлөрдүн сырын ачып чыгуу да азыркы кыргыз тилинин тарыхы үчүн баалуу фактыларды берет. Махмуд Кашгаринин “Диван-и лугат ат-түрк” китебиндеги уңгу сөз атоочторду лингвистикалык максатта изилдөө, азыркы кыргыз тилине катыштыгын иликтөө теманын актуалдуулугун түзөт.

Диссертациянын темасынын илимий программалар (долбоорлор) жана илимий изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык иштин темасы Ош мамлекеттик университетинин Кыргыз тил илими кафедрасынын илимий-изилдөө ишинин тематикалык планына киргизилген.

4. Илимий жыйынтыктары. Махмуд Кашкаринин баалуу энциклопедиялык эмгегинин лексикасын изилдөө тилдин тарыхы жана эволюциясы үчүн зарыл, ошондой эле практикалык мааниге ээ. Бүгүнкү күндө эмгекти түздөн-түз фонетикалык, лексикалык жана грамматикалык өңүттөн карап салыштырган изилдөөлөр актуалдуу маселе болуп алдыңкы планга чыкты. Махмуд Кашкаринин эмгеги, менен азыркы кыргыз тилиндеги сөздөрдүн структуралык, семантикалык, грамматикалык өзгөчөлүктөрүн аныктоо, ошондой эле бир эле учурда эки доордун тилдик маданиятын жана эстетикалык мүмкүнчүлүктөрүн карап чыгуу да изилдөөнүн жыйынтыгы катары кароого болот.

4.1. Иштин диссертациялык изилдөөлөргө коюлуучу талаптарга жооп бере турган жаңылыгы.

Иштеги алынган теориялык жаңы натыйжаларга Махмуд Кашкаринин сөздүгүндө камтылган маанилерине, атооч уңгу сөздөрдүн лексика-семантикалык маанилик жылыштарга биринчи жолу лингвистикалык иликтөөлөрдүн жүргүзүлгөндүгү кирет. Эмгектеги атооч сөздөрдөгү үндүүлөрдүн созулма жана кыска айтылыштарынын, сингармонизм мыйзамынын сакталган жана сакталбаган учурларынын иликтениши да илимий жаңылыктардын катарына кирет.

4.2. Диссертацияга берилген ар бир илимий натыйжанын (жобонун) жана тыянак, корутундунун негизделүү жана тастыкталуу даражасы.

Коргоого сунушталган негизги жоболор:

1-жобо. Мааниси жана структуралык түзүлүшү жагынан «Дивандын» лексикасы менен азыркы кыргыз тилини лексикасынын окшоштуктары менен кошо айырмачылыктары да бар.

2-жобо. «Дивандагы» уңгу сөздөр формасы жана мааниси жагынан азыркы кыргыз тили менен негизинен бирдей болуп, айырмачылык өзгөчөлүктөргө да ээ.

3-жобо. М. Кашкаринин сөздүгүндө уңгу сөздөрдүн грамматикалык жактан өзгөргөн түрлөрүн да реестрге чыгара бергендиги лингвистикалык талдоого кыйынчылыктарды жаратпайт.

4-жобо. Сөздүктө сөздөр тилдин жандуу көрүнүшү менен кыска-кыска сүйлөм, сөз айкашы катары мисалдардагы маанилери аркылуу түшүндүрүлгөн.

5-жобо. Дээрлик миң жыл сакталып келген «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүк китебиндеги уңгу сөздөр лексика-семантикалык жактан да, лексика-грамматикалык жактан да өзгөрүүлөргө учураган.

4.3. Теориялык жана колдонмо багыттагы маселерди чечүүгө изилдөөдөн алынган натыйжалардын наркы

1-жобо жаңылык катары эсептелбейт. Жаңы изилденип жаткан материалда сөзсүз түрдө айырмачылыктар да окшоштуктар да болушу мыйзам ченемдүү көрүнүш.

2-жободогу аныктама биринчи жобону кайталагандай болуп калган

3-жобону дагы тереңдетип берүү керек. Жалпысынан жобонун талабына жооп берет.

4-жободогу жыйынтыктар жобо катары эсептелбейт. Жөнөкөй маалымат катары берилип калган.

5-жободогу жыйынтык жобого туура келбейт. Мындагы фонологиялык, грамматикалык жана лексика-семантикалык өзгөрүүлөр боюнча мурдагы изилдөөлөрдө эле аныкталган. Мындай кубулуш тарыхый-лингвистикада жаңылык катары эсептелбейт.

4.4. Квалификациялык белгилерге дал келиши.

1. Диссертациялык жыйынтыктарынын мүнөзү.

1.2. Илимий чөйрөсүнө жана темасына жараша өлкөнүн экономикасы үчүн олуттуу мааниге ээ илимий жактан жаңы негизделген техникалык , экономикалык же техникалык иштеп чыгууларды түшүндүрүү.

2. Диссертациянын жыйынтыктарынын жаңычылдык деңгээли.

2.1. Жыйынтыктары жаны деп эсептелет.

3. Диссертациянын жыйынтыктарынын баалуулугу.

3.1. Жогору.

4. Диссертациянын темасынын пландуу изилдөөлөр менен байланышы.

4.1. Тема тармактык программага, илимидер академиясынын же мекеменин тематикалык планына кирет.

5. Прикладдык мааниси бар диссертациянын жыйынтыктарын пайдалануу денгээли.

5.1. Тармактын масштабында

6. Прикладдык мааниси бар диссертациянын жыйынтыктарын кеңири пайдалануу боюнча сунуштар.

6.1 Кеңири пайдаланууну талап кылат

5. Изилдөөнүн теориялык жана практикалык баалуулугу. Махмуд Кашкаринин сөздүгүнүн материалдары түркологиянын, анын ичинде, кыргыз тил илиминин лексикографиялык базасын кеңейтет жана анын натыйжалары фонетика, лексикология, семасиология жана морфологияга байланыштуу кийинки изилдөөлөргө таяныч болот. Изилдөөдөгү материалдар жана теориялык жоболор түрк тилдериндеги лексика-семантикалык жылыштарды салыштырып изилдөөгө баалуу материал болуп бере алат. Чогултулган материалдар жана изилдөөнүн натыйжалары тарыхый фонетика, тарыхый лексикология, тарыхый морфология боюнча атайын эмгектердин окуу китептеринин жазылышында, иштелип чыгышында пайдаланылышы мүмкүн. Изилдөөдө Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү сөздөр уңгу түрүндө да, өзгөргөн түрүндө да жолуккандары талдоого алынып, келечекте түшүндүрмө сөздүктү да, тарыхый-этимологиялык сөздүктү да иштеп чыгууга материал болуп бере алат. М.Кашкаринин сөздүгү боюнча жогорку окуу жайлардын студенттери үчүн атайын курс иштеп чыкса да болот.

6. Диссертациянын негизги жоболору, натыйжалары жана корутундуларынын жарыяланышы, тастыкалышы. Изилдөөнүн мазмунун чагылдырган макалалар жергиликтүү жана чет элдик басылмаларда жарык көргөн. Алар төмөнкүлөр:

1. Токошева, Ж. 1. Махмуд Кашгари-түрк элдеринин орто кылымдагы чыгаан окумуштуусу [Текст] / Ж.Токошева // Ош МУнун жарчысы.- 2012.- №2.-149-151-66.

2. Токошева, Ж. Махмуд Кашкарин-Барсканинин «Дивану лугат ат- түрк» эмгегиндеги бир муундуу сөздөр [Текст] / Ж.Токошева // ИСИТО II эл аралык илимий-практикалык конференц. материалдары. Бишкек, 2013. - 184-187-66.
3. Токошева, Ж. Махмуд Кашкаринин «Дивану лугат ат-түрк» эмгегиндеги муундук түзүлүштөр [Текст] / Ж.Токошева // Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жарчысы. -2014.-242-247-66.
4. Токошева, Ж. Махмуд Кашкаринин «Дивану лугат ат-түрк» эмгегиндеги маанилери өзгөрүп кеткен сөздөр [Текст] / Ж.Токошева // Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жарчысы.-2014. - 247-251-66.
5. Токошева, Ж. Махмуд Кашкаринин «Дивану лугат ат-түрк» эмгегинин түрк тилдерине которулушу жана иликтениши [Текст] / Ж. Токошева // Ош МУнун жарчысы. <https://elibrary.ru/item.asp?id=30677777> 2014. -№2. 49-52-66.
6. Токошева, Ж. Махмуд Кашкаринин «Дивани лугат ат-түрк» эмгегиндеги маанилери өзгөрбөгөн сөздөр [Текст] /Ж.Токошева // Ош МУнун жарчысы. 2014. №3. 78-83-66.
7. Токошева, Ж. Лексика из словаря Махмуда Кашгарского «Дивани лугат ат-тюрк» и ее функционирование в современном кыргызском языке [Текст] /Ж.Токошева // Проблемы современной науки и образования. Иваново. -2016. - №40. -С. 75-78. <https://elibrary.ru/item.asp?id=27693291>
8. Токошева, Ж. К истории изучения астрономических, метеорологических понятий и времен года из словаря Махмуда Кашгарского «Дивани лугат ат-тюрк» в проекции на кыргызский язык [Текст] / Ж.Токошева // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии. №3(70) Новосибирск, 17 март 2017. - С. 64-69. <https://elibrary.ru/item.asp?id=28765177>
9. Токошева, Ж. Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегиндеги кээ бир жер-суу аталыштарынын бүгүнкү кыргыз тилинде колдонулушу [Текст] / Ж.Токошева // Наука, новые технология и инновации Кыргызстана. -2018. - №9. -С. 127-136. <https://elibrary.ru/item.asp?id=37030567>
10. Токошева, Ж. Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегиндеги кол өнөрчүлүккө байланышкан сөздөр [Текст] / Ж.Токошева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. -2018. - №9. -С. 137-141. <https://elibrary.ru/item.asp?id=37030565>
11. Токошева, Ж. Использование долгих гласных Махмудом Кашгари в своём труде Диван-и лугат ат-турк» и точки зрения о них сегодняшний день [Текст] /Ж. Токошева // НИЦ МИСИ XII международная научно-практическая

конференция «Инновационные исследования как локомотив развития современной науки: от теоретических парадигм к практике». Москва. -2019. - С. 3-12. Сайт:<http://conference-nicmisi.ru>

12. Токошева, Ж. Сходство значений слов, связанных сингармонизмом в кыргызском языке и в труде Махмуда Кашгари «Диван Лугат ат-Турк» [Текст] /Ж.Токошева // Бюллетень науки и практики.- Т.6. №9 Россия, г. Нижневартковск. 15 сентябрь 2020. С. 429-434. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/58>

13. Токошева, Ж. Махмуд Кашгаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегиндеги кээ бир жылкы аттарынын бүгүнкү кыргыз тилинде колдонулушу [Текст] / Ж.Токошева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. -2020. -№7. -С. 276-280. <https://elibrary.ru/item.asp?id=45586239>

14. Токошева, Ж. Названия птиц в произведении «Диван лугат ат-Турк» и их употребление в современном кыргызском языке [Текст] / Ж. Токошева //Бюллетень науки и практики. Нижневартковск. 2021. Т.7. - №3. - С. 389- 395. <https://elibrary.ru/item.asp?id=44884219>

15. Токошева, Ж. Названия продуктов питания в произведении Махмуда Кашгари «Диван-и лугат ат-турк» и их употребление в современном кыргызском языке [Текст] / Ж. Токошева // Бюллетень науки и практики. Нижневартковск. -2021. Т. 7. -No 4.

<https://elibrary.ru/item.asp?id=45658748>

7. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келиши.

Авторефератта диссертациянын негизги мазмуну кыскача чагылдырылган. Автореферат негизинен диссертацияга шайкеш келет.

8. Диссертациялык иштеги айрым мүчүлүштүктөр.

1. Диссертациялык иштин киришүү бөлүмүндөгү теманын актуалдуулугун кайрадан карап иштеп чыгуу зарыл. Өзгөчө стилдик жагына көңүл бурган эмес.

2. Илимий иштин жоболорунан бирөө гана талапка жооп берет. Аны да дагы тереңдетип кыскача түшүндүрүп берилсе. Калган жоболор талапка жооп бербейт, ал жерде бири-бирин кайталоолор болуп калган.

3. Ар бир бөлүмдөгү иликтенген жагдайлар тууралуу толук жыйынтыкталып берилген эмес. Ошондой эле корутунду да кайра каралып чыкса. Диссертациялык иштеги илимий изилдөөлөр толук корутундуланбай калгандай.

4. Диссертациянын темасында атооч сөз түркүмдөрү деп белгиленип турат. Атооч сөз түркүмдөрүнө белгилүү болгондой зат атооч, сын атооч, сан атооч, ат атооч кирет да. Бирок иште негизинен зат атоочтор тууралуу, зат атоочторго байланыштуу маалыматтар, талдоолор берилет. Калган атооч сөздөр жокко эсе.
 5. Тиркеме көлөмдүү берилген. Диссертациялык иш жалпы көлөмү 343 бетти түзсө, анын жарымы тиркемеден турат. Мен ойлойм бардык атооч сөз түркүмүнө тиешелүү сөздөрдүн бардыгын киргизбей, диссертацияда каралган зат атоочторго гана байланыштуу сөздөрдү тиркеме кылып корсөтсө жакшы болмок. Калгандары ашыкча деп ойлойм.
 6. Диссертациянын темасында уңгу сөздөр талдоого алынары белгиленип турат. Бирок уңгу сөздөрдөн тышкары туунду сөздөр тууралуу да маалымат-анализдер жүрөт (140-143-беттерде). Муну уңгу сөздөрдүн уясында кыргыз тилиндеги жана “Дивандагы” өнүмдүүлүгүн алардын семантиксын ачып берсе жакшы болмок. Бул жерде анализдер жок.
 7. Илимий иштин киришүүсүндө буга чейин Махмуд Кашгаринин сөздүгүндөгү атоочтор боюнча эч ким изилдеген эмес деп берилет. Ушул эле “Дивандан” алынып атоочтуктар боюнча Т. Токоев менен Ж. Семенованын жана Г. Жаманкулованын эмгектеринде каралган. Муну карап койсо болмок.
 8. Сөз жасоочу мүчөлөрдү өзүнчө алып иликтөөнүн кажети деле жок. Муну негизги бапта караса болмок.
 9. Анализ учурунда бир нече айрым түрк тилдеринен мисал келтирип койсо ашыктык кылбас эле.
 10. Ошондой эле диссертацияда ашыкча болуп эсептелген туунду сөздөрдү муунга ажыратуунун да кажети жок. Булар ар бир уңгунун уясында каралышы керек болчу. Туунду сөздөрдүн алынган уңгуларга дал келгени да бар дал келбегени да бар. Муну да анализдеп негизги бөлүмдө караса болмок.
- 9. Илимий ишке жетектөөчү мекеме.** Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин Гуманитардык факультетинин филология бөлүмү. Дареги: 720044, Бишкек шаары, Жал кичи району, Тыналиев көчөсү, 30-43.
- 10. Диссертанттын диссертациялык иши үчүн сунушталган маселе жана расмий оппоненттерине сунуш.**

1. Усмамбетов Баяман Жунушбекович – К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекттик университетинин кыргыз жана түрк тилдеринин теориясы кафедрасынын башчысы.

Эмгектери: 1. Семантические особенности глаголов В словаре Махмуда Кашкари «Диван лугат ат-турк» и их соотношение с глаголами современного

кыргызского языка. [Текст] Б.Ж.Усмамбетов //Символ науки г. Уфа, 2019, № 2 часть №3, 105-108 сс. (253 с.).

2. Лексико- семантические особенности некоторых слов в «Диване» Махмуда имеющих Кашгари, место В кыргызском языке. [Текст] / Б. Ж. Усмамбетов //ПГЛУ вестник г. Пятигорск, 2020, №2,65-68 сс. (323 с.).

3. Махмуд Кашгаринин "Диваны" жана кыргыз тилине болгон қатыштыгы [Текст] / Б.Ж. Усмамбетов // БГУнун жарчысы. 2016. № 1 (35), 16-18 б.б. (293 б.).

4. Махмуд Кашгаринин "Дивану лугат ат-түрк" эмгегиндеги айрым аспап-шаймандардын лексика- семантикалык өзгөчөлүктөрү [Текст] / Б.Ж. Усмамбетов // БМУнун жарчысы. - 2016. №2, 97-100 б.б., (201 б.).

2. Давлатова Сара Жамаловна – филология илимдеринин кандидаты, Ош мамлекттик университетинин факультеттер аралык кыргыз тили кафедрасынын доценти.

Эмгектери: 1. Названия животных в словаре М.Кашкари "Дивану лугати т-тюрк" и их использование В современном кыргызском языке. Bulletin of Science and Practice. Scientific Journal. 2021, Т.7. №8. – С. 425-432.

2. Названия еды, питания В произведении М.Кашкари "Диван Лугат ат-турк" и их использование в современном кыргызском языке. Bulletin of Science and Practice. Scientific Journal. 2022, Т.8. №7. – С. 256-264.

3. М. Кашкаринин "Дивану лугати-т эмгегиндеги түрк" узчулукка байланышкан сөздөрдүн азыркы кыргыз тилинде колдонулушу // «Түрк элдеринин руханий интеграциясы: тил, адабият, маданият» аттуу эл аралык илимий-теориялык конференциянын материалдары. 2024. С. 376-384. Ош,

4. Махмут Кашкаринин "Дивану лугати-т түрк" сөздүгүндөгү өсүмдүктөрдүн аттарынын, кыргыз азыркы тилинде колдонулуу деңгээли // Актуальные проблемы теоретической и прикладной филологии. XII Международная научная конференция (г.Уфа, 25 апреля 2024 г.)

11. Диссертацияны Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиянын окумуштуулук даражаларды ыйгаруу тартиби жөнүндөгү "Жобосунун" талаптарына ылайык келишине эксперттин корутундусу.

Токошева Жамиля Аттокуровнаын 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган Махмуд Кашгаринин “Диван-и лугат ат-түрк” деген темадагы диссертациялык ишинин темасынын актуалдуулугу, кыргыз тилинин тарыхы үчүн маанилүү, алынган тыянак-натыйжалары далилдүүлүгү, теориялык жана практикалык мааниге ээ болучу маселелерди камтыган илимий эмгек

экендигинде маселе жок. КРнын Президентине караштуу УАКнын кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарын жана Диссертацияга коюлган сын-пикирлерди эске алуу менен кайра карап чыгуу шартында Эксперттин корутундусуна жиберилсин.

Эксперттик комиссиянын мүчөсү,
Филология илимдеринин доктору, доцент
К.Карасаев атындагы Бишкек
мамлекеттик университетинин Кыргыз
жана Түрк тилдеринин теориясы
кафедрасынын башчысы

Усмамбетов Б.Ж.
20.11.2024-ж
20.11.2024-ж

КАДРЛАР
БӨЛҮМҮ
ОТДЕЛ
КАДРОВ

Эксперттик комиссиянын мүчөсүнүн колун тастыктайм:

Окумуштуу катчы,
Флология илимдеринин кандидаты, доцент

С.К. Каратаева

Окумуштуу катчынын колун тастыктайм.
КБнын башчысы

КАДРЛАР
БӨЛҮМҮ
ОТДЕЛ
КАДРОВ